

NOTATKI NAUKOWE

Sławomir Mielnik

Zrzeszenie Świadków Jehowy w województwie lubelskim w latach 1945–1964

Wprowadzenie

Świadkowie Jehowy to obecnie druga co do liczebności i jedna z najmłodszych mniejszości wyznaniowych w Polsce, której historia jest bardzo słabo poznana. W notatce przedstawiono zarys dziejów i rozwój tego związku wyznaniowego w województwie lubelskim w latach 1945–1964, na tle ogólnej sytuacji politycznej i społecznej w Polsce. Cezura jaką przyjęto została podyktowana tym, że to właśnie po zakończeniu II wojny światowej, ruch ten zaczął się bardzo dynamicznie rozwijać w całym kraju, a początek lat 60. ubiegłego wieku to czas wyraźnej zmiany stosunku władz i złagodzenia restrykcji oraz prześladowań jego członków. Złagodzenie prześladowań należy tłumaczyć tym, że władze chciały mieć kontrolę nad związkiem wyznaniowym, a ta mogła być możliwie pełna po jego zalegalizowaniu. Ponadto uchwała Sądu Najwyższego z 31 maja 1963 roku stwierdzała, że zakazywanie wykonywania praktyk religijnych przez Świadków Jehowy jest naruszeniem prawa do wolności sumienia i wyznania. Początków ruchu, z którego wywodzą swe korzenie Świadkowie Jehowy należy szukać w ruchu adwentystycznym w Ameryce Północnej z pierwszej połowy XIX wieku.

Świadkowie Jehowy w omawianym okresie byli organizacją, której struktura była bardzo często zmieniana. Wynikało to zarówno ze względów konspiracyjnych, jak i z dużych wahań liczby członków. Niewiele wiadomo na temat ich działalności w latach 1945–1947, gdyż był to ruch dopiero się rozwijający. Władze początkowo nie miały również świadomości co do jego liczebności, dynamiki rozwoju, jak również antypaństwowego charakteru. Dopiero od 1947 roku władze państwowe uznały, że jest to ruch szybko rozwijający się. Na zainteresowanie organów państwa wpłynęły również antypaństwowe hasła oraz głoszenie wśród ludności hasła o rychłym końcu dotychczasowego porządku. Stosunek władz

znajduje odzwierciedlenie w aktach archiwalnych. Mimo że władze dążyły do legalizacji związku, to nie było to możliwe z uwagi na nieustępliwy stosunek Świadków Jehowy do służby wojskowej. Związek po ostatecznej odmowie legalizacji w 1950 roku, przestał być w kręgu zainteresowań Urzędu do Spraw Wyznań, a zaczął być intensywnie rozpracowywany przez organy ścigania. Okres od 1950 do 1956 roku to czas prześladowań i represji, które nieco zmalowały po odwilży w 1956 roku. Istotne złagodzenie restrykcji nastąpiło dopiero po 1963 roku po wspomnianej uchwale Sądu Najwyższego. Do czasu rejestracji w 1989 roku Świadkowie Jehowy byli tolerowani przez władze, ale nie byli prawnie uznanym związkiem religijnym. Duże zainteresowanie ruchem Departamentu Wyznań MAP, a potem Milicji sprawiło, że jego działalność jest nie gorzej udokumentowana niż innych mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych.

Na ziemiach polskich Świadkowie Jehowy pojawili się pod koniec XIX wieku. Do wybuchu I wojny światowej borykali się z ciągłymi kłopotami wynikającymi z braku możliwości zbudowania trwałej bazy społecznej i administracyjnej. Możliwe było to dopiero w pierwszych latach po II wojnie światowej. Świadkowie Jehowy w Polsce są obecnie najliczniejszą mniejszością wyznaniową po Kościele Prawosławnym. Związek ten cechuje duża hermetyczność i dystans do reszty społeczeństwa (Chabasińska 2012). Organizację Świadków Jehowy cechował dynamiczny wzrost liczebności po II wojnie światowej, a przez to coraz widoczniejsza obecność w społeczeństwie. Przed II wojną światową związek liczył niewiele ponad 1 tysiąc wiernych, tuż po wojnie około 2,5 tys., w 1948 roku już 60 tys., a do lat 90. XX wieku liczebnie przewyższył, mający w Polsce pięćsetletnią tradycję, protestantyzm¹. Na większą skalę początki ruchu, mimo że pojawił się na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku, datować można na lata 40. XX wieku. Opisanie początków działalności, zwłaszcza w latach 1944–1945 jest bardzo trudne, gdyż brak jest śladów szerszego zainteresowania władz tą organizacją. Po 1945 roku Departament Wyznaniowy Ministerstwa Administracji Publicznej, a od 1950 roku Urząd do Spraw Wyznań były jedynymi organami, które gromadziły dane statystyczne oraz informacje dotyczące działalności kościołów i związków wyznaniowych. Sprawami wyznaniowymi nie zajmowały się urzędy statystyczne. Zmieniło się to dopiero po 1990 roku po likwidacji Urzędu do Spraw Wyznań. Jedyne dane statystyczne dostępne są w Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz w archiwach Instytutu Pamięi Narodowej. Trudno, a wręcz niemożliwe jest pozyskanie danych od samych Świadków Jehowy. Przyczyną jest tu ich nieufność oraz hermetyczny charakter organizacji. Wszystkie związki, które mają pokrewny do Świadków Jehowy rodowód, tj. Badacze Pisma Świętego, Wolni Badacze Pisma Świętego z centralą w Krakowie oraz Świecki Ruch Misyjny „Epifania” z siedzibą centrali w Poznaniu były raczej tylko obserwowane

¹ *Rocznik Świadków Jehowy z lat 1994–2014* (1994); P. Ciecieląg (2016); Archiwum Akt nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 931, k. 70.

przez władze. Od 1948 roku zauważyć można większe zainteresowanie władz ruchem Świadków Jehowy, co wynikało głównie z dynamicznego wzrostu liczby wyznawców, jak też rozpowszechniania przez nich informacji o zbliżającej się III wojnie światowej oraz Armagedonie (Miłosz 2008). Początkowo ruch zaczął rozwijać się w niektórych częściach kraju, by następnie objąć swym zasięgiem cały jego obszar. Podatnym obszarem w pierwszej fazie rozwoju był teren Lubelszczyzny.

Początki ruchu w USA

Świadkowie Jehowy są określani przez *Encyklopedię spraw międzynarodowych i ONZ* (1974), jako protestancka grupa religijna założona w USA w 1872 roku przez Karola Russella (Osmańczyk 1974). W pierwszej połowie XIX wieku zaczęły napływać do Ameryki Północnej rzesze emigrantów z Europy, głównie Włochów, Austriaków, Węgrów, Polaków i Rosjan. Większość z nich miała rodowód protestancki. Grupy te oderwane od europejskich korzeni zaczynały żyć własnym życiem. Ich cechą charakterystyczną były tzw. ruchy przebudzeniowe. Jednym z pierwszych był powołany w 1831 roku ruch adwentystyczny. Ruch adwentystyczny w Ameryce Północnej wywodzi się od wyznań protestanckich, które straciły łączność z kościołami macierzystymi w Europie, które z czasem zaczęły funkcjonować jako niezależne kościoły. Jednym z głównych czynników je wyróżniającym była zapowiedź mającego wkrótce nastąpić końca świata i powtórnego przyjścia na ziemię Jezusa Chrystusa. Wiara ta była czynnikiem łączącym różne odłamy protestantyzmu, które z czasem wytworzyły w miarę jednolity doktrynalnie ruch adwentystyczny. To z niego wywodzi się ruch zainicjowany przez Russella, który również był (jest) ruchem badackim, tzn takim, którego doktryną nie jest tradycja i dogmaty chrześcijaństwa, a interpretacja Pisma Świętego oparta w przypadku Świadków Jehowy na własnych tłumaczeniach (Fels 1995; Bagiński 1997).

Początek lat 70. XIX wieku można uznać za początek nowej religii – religii Russella, którą z czasem wyłożył w 6-tomowym dziele „Wykłady Pisma Świętego” (Chrosnowski 1958). W 1882 roku Russell założył korporację propagandową – Traktatowe Towarzystwo Strażnicy Syjonu (Zion’s Watch Tower Tract Society), która została zarejestrowana 13 grudnia 1884 roku jako spółka akcyjna (w 1896 roku zmieniono nazwę na Strażnica Towarzystwo Biblijne i Traktatowe), i której w 1889 roku jako główną siedzibę ustanowiono Pittsburg w Pensylwanii. Od tego roku zaczęto też wydawać miesięcznik „Badacz Pisma Świętego” (*Bible Student Monthly*), który propagował idee Russella (*Świadkowie Jehowy...* 1995; Bagiński 1997; Marzec 2008). W 1890 roku Russel rozpoczął systematyczne pozyskiwanie osób zainteresowanych jego nauką, a w następnym roku zorganizował w Allegheny w stanie Pensylwania pierwszą konwencję, czyli zgromadzenie Badaczy Pisma Świętego. Tego samego roku udał się do Kanady oraz w podróż

po Europie (odwiedził m.in. Irlandię, Szkocję, Anglię, Włochy, Austrię, Niemcy, Szwecję, Danię, Szwajcarię, Rosję i Turcję)².

W 1909 roku K. Russell założył zależne od Towarzystwa Strażnica – Stowarzyszenie Trybuny Ludów (Peoples Pulpit Association). W 1913 roku w Londynie zarejestrowano Międzynarodowe Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego (International Bible Student Association), a w 1916 roku powołano w Zurychu jego filię. K. Russel zmarł 30 października 1916 roku pozostawiając po sobie dość liczny dorobek literacki i organizacyjny. Do 1916 roku zgromadził około 21 tys. wiernych. Po śmierci Russella, Zarząd Towarzystwa Biblijnego i Traktatowego – Strażnica powołał Komitet Wykonawczy, który sprawował ogólny nadzór nad działalnością Towarzystwa, w skład którego wchodził A.I. Ritchie, W.E. Van Amburgh i J.F. Rutherford. 6 stycznia 1917 roku nowym prezydentem wybrano Josepha Franklina Rutherforda. W 1918 roku wystąpił on przeciwko pełnieniu służby wojskowej, którą uważał za niegodną z honorem i sumieniem człowieka (*Świadkowie Jehowy...* 1995; Bagiński 1997; Marzec 2008). 7 maja 1918 roku władze federalne USA wydały nakaz jego aresztowania, a sami Świadkowie Jehowy za prześladowania swego prezydenta winą obarczyli kler katolicki (*Świadkowie Jehowy...* 1995). Rutherford opuścił więzienie po niespełna roku po wpłaceniu kaucji. W 1919 roku zorganizował w Ohio 9-dniowy kongres, w którym uczestniczyło 7 tys. osób. W 1920 roku zaczęto wydawać, obok Strażnicy, czasopismo „Złoty Wiek” (od 1947 nazwa: „Przebudźcie się”), które od 1925 roku wydawano również w Europie w Bernie, także w języku polskim (łączny nakład we wszystkich językach wynosił 2 mln egzemplarzy) (Fels 1995). W okresie sprawowania przywództwa przez J.F. Rutherforda zakazano posługiwania się świętymi wizerunkami, a także obchodzenia świąt i imienin, nakazano członkom wykonywanie swoich obowiązków wobec Towarzystwa Strażnica w niedzielę, prawdopodobnie w celu osłabienia więzi z chrześcijańskimi członkami rodzin (Bagiński 1997; Marzec 2008). Rutherford uznał Badaczy za jedyną istniejącą na ziemi organizację Bożą, zaś inne struktury organizacyjne za będące we władaniu szatana. Również patriotyzm uznawał za „wymysł szatana”, a oddawanie czci fladze i godłu za bałwochwalstwo. Tej nauce Świadkowie Jehowy są wierni po dzień dzisiejszy (Bagiński 1997). W 1931 roku podczas kongresu w Columbus w stanie Ohio, z woli prezydenta organizacji, Badacze przyjęli nazwę Świadków Jehowy. Tego samego roku wyłączono Żydów ze społeczności Świadków Jehowy (poprzednik Rutherforda – K. Russell był z pochodzenia Żydem!). W 1936 roku Rutherford zaczął nauczać, że Jezus umarł na palu, a nie na krzyżu (Fels 1995). W latach 30. XX wieku ruch został przekształcony w organizację o silnej antytrynitarnej i apokaliptycznej doktrynie, kontestującej inne wyznania i ruchy społeczne i wy-

² Szczegółowy opis działalności K. Russela i jego współpracowników omawia M. Raźniłowicz (2011) w publikacji *Świadkowie Jehowy – od początku funkcjonowania do roku 1914*.

kazujący się dużą aktywnością misyjną, w której każdy wyznawca jest zobowiązany do głoszenia wiary (Rzędowski 2004).

Joseph F. Rutheford zmarł 8 stycznia 1942 roku. Prezydentura Rutherforda ukształtowała doktrynę, organizację i sposób działania świadków Jehowy. Świadkowie Jehowy uważają się za grupę elitarną, która posiada wyłączność do dysponowania prawdą w sferze religijnej. Twierdzą, że świat jest podzielony na dwie grupy: profanów, podlegającym rządowi Szatana i Świadków Jehowy (Deriequebourg 1988).

Początki działalności w Polsce

W 1891 roku Karol Russell przebywał w Krakowie (władze jednak nie pozwoliły mu na spotkania z ludnością), w 1910 roku w Warszawie, a w 1911 we Lwowie i Warszawie. Pierwszym Badaczem Pisma Świętego pochodzenia polskiego był C. Antoszewski, który wstąpił do ruchu jeszcze przed 1890 rokiem. W 1891 roku kolportował literaturę Russella i tłumaczył ją na język polski. Tego roku dołączył do niego inny imigrant z ziem polskich – H. Oleszyński, z którym zawiązał pierwszą w Detroit polską gminę Badaczy Pisma Świętego. Postacie te można uznać za polskich prekursorów ruchu, bowiem od ich działalności zaczęły powstawać polskojęzyczne gminy w Stanach Zjednoczonych (Fels 1995). Wyprawa Oleszyńskiego do Polski w 1895 roku nie była zbyt owocna, w odróżnieniu od kolejnych. Oleszyńskiemu przypisuje się rejestrację 17 października 1905 roku grupy polskich Badaczy Pisma Świętego. Na mocy ukazu tolerancyjnego cara Mikołaja II z 17 października 1906 roku, Badacze otrzymali prawo do prowadzenia działalności religijnej. 3 maja 1910 roku doszło w Warszawie do spotkania Russella z grupą kilkunastu osób zainteresowanych jego naukami (Radziwiłowicz 2011). Przed rokiem 1914 Oleszyński był na polecenie Russella kilkakrotnie w Polsce, po raz pierwszy w 1905 roku. Działalność jego, mimo że niezbyt udana, doprowadziła do powstania kilku nielicznych zborów: w Warszawie (25 osób), Pabianicach (20 osób), Raszynie (8 osób). Udało mu się pozyskać także kilku innych, rozproszonych po kraju sympatyków. 15 sierpnia 1911 roku ochrzczono siedem osób (Szafrński 1973; Fels 1995; Bagiński 1998).

Zborów na ziemiach polskich było początkowo niewiele, w 1912 roku zaledwie kilka, ale w 1920 roku już kilkadziesiąt. Wydaje się więc, że kryzys jaki dotknął organizację w 1914 roku nie miał większego wpływu na jej rozwój na ziemiach polskich. W 1914 roku, według prorocтва Russella, Królestwo Boże miało objąć pełną władzę nad światem, a wszystkie ówczesne systemy miały zostać zniszczone. Chrystus miał być obecny na świecie jako nowy Władca Ziem, a po upływie października 1914 roku miał nastąpić „czas ucisku”. Niespełnienie się prorocтва było przyczyną kryzysu organizacji. Jego interpretację uratował wybuch wojny, co zostało przez Badaczy odczytane jako początek „wielkiego ucisku” (Radziwiłowicz 2011). W maju 1916 roku w Toledo w stanie Ohio odbyła się

pierwsza polska konwencja Świadców Jehowy – Polaków w Stanach Zjednoczonych. W 1919 roku, jako filię Traktatowego Towarzystwa Strażnicy Syjonu, zarejestrowano w Detroit w stanie Michigan odrębną korporację Strażnica – Towarzystwo Biblijne i Broszur, której zadaniem była obsługa zborów polskojęzycznych (Fels 1995).

Za początki legalnej działalności organizacji na ziemiach polskich uznaje się rok 1913, kiedy to zarządzeniem Gubernatora Generalnego reskryptem 2167/5 z 20 maja 1913 roku na podstawie Ukazu Najwyższego Cesarstwa Rosyjskiego z 17 października 1906 roku, uznano istnienie zboru warszawskiego. Na tej podstawie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego orzekło, że Świadcowie Jehowy są wyznaniem prawnie uznanym i zarządziło prowadzenie dla tego wyznania oddzielnych ksiąg stanu cywilnego przez władze samorządowe³.

W 1920 roku wysłano z Ameryki do Polski dwóch braci, a w 1921 roku odbył się pierwszy w Polsce walny zjazd Badaczy, w którym uczestniczyło 500 osób. Największa grupa Badaczy powstała w Warszawie, mniejsze w Krakowie, Łodzi i Poznaniu. W 1925 roku grupa przeżyła kryzys, gdyż tego roku Badacze Pisma Świętego spodziewali się wzięcia do nieba, a kiedy zapowiedź się nie spełniła, większość zborów rozpadła się i pozostały jedynie małe grupki. W Warszawie z 300 pozostało 30 osób, w Łodzi z około 150 pozostało tylko 9 (Fels 1995). Według danych organizacji, lata do 1939 roku były czasem walki o przetrwanie. Wobec widma rozpadu, w 1927 roku do Polski przybył delegat Towarzystwa – Ludwik Kuźma, który wskazywał na konieczność silniejszej łączności organizacyjnej z centralą organizacji w USA. Świadcowie Jehowy w Polsce nie działali wówczas w sposób zorganizowany. Próbowano objąć ich poczynania nadzorem struktur działających w Niemczech, jednak bez większego powodzenia. Podobnie wyglądała sytuacja z nadzorem sprawowanym przez środkowoeuropejskie biuro Towarzystwa w Bernie w Szwajcarii (Fels 1995). W 1938 roku związek wyznaniowy Świadców Jehowy został zdelegalizowany (*Likwidacja badaczy...* 1938). W przededniu wybuchu II wojny światowej, w Polsce było 1039 wyznawców Jehowy (*Rocznik Świadców Jehowy* 1994). W czasie II wojny światowej działalność ich była zakazana. W okresie okupacji niemieckiej w obozach koncentracyjnych byli jedyną grupą wyznaniową oznaczoną specjalnym symbolem – fioletowym trójkątem na pasiaku. Mimo prześladowań i strat, po wojnie wznowili swoją działalność. Siedziba Zarządu Głównego mieściła się w Łodzi, a kierował nią przedwojenny przywódca grupy – Wilhelm Schneider. W latach 1939–1945 liczba wyznawców wzrosła dwukrotnie. Po wojnie centrala Świadców Jehowy w Nowym Jorku delegowała do Polski dwóch emisariuszy polskiego pochodzenia – Stefana Behunick’a i Pawła Muhaluka, którzy przeszli szkolenie dla misjonarzy do pracy na terenach szczególnie trudnych i niebezpiecznych (Rzędowski

³ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej (dalej MAP), sygn. 1086, *Pismo do Zarządu Miejskiego w Łodzi z dnia 6 maja 1947 roku*, k. 13.

2004). Po zakończeniu II wojny światowej, według *Rocznika Świadków Jehowy* zgodnie z pierwszym powojennym sprawozdaniem, w Polsce było 2500 Świadków, z czego połowa mieszkała na terenach zajętych przez ZSRR (*Rocznik Świadków Jehowy* 1994). W 1947 roku byli oni piątą co do wielkości grupą wyznaniową w kraju i spośród wyznań nierymskokatolickich posiadali najgęstsza sieć placówek (zborów). Pobyt Stefana Behunick'a i Pawła Muhaluka w Polsce w latach 1947–1949 zaowocował dalszą rozbudową struktur wyznaniowych i licznymi konwersjami. W maju 1947 roku funkcjonowało na terenie kraju 648 zborów, które wówczas nie prowadziły rejestru wyznawców (niepodawanie liczby wyznawców było jedną z przyczyn odmowy legalizacji w 1949 roku). Według oficjalnych danych Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej, w 1948 roku liczba Świadków Jehowy w całym kraju przekraczała 60 tys., a według samych Świadków – 100 tys. Centralą organizacji była Łódź. Od 1944 roku do delegalizacji w połowie roku 1950, Zrzeszenie zdołało rozwinąć swoje struktury tak, że w 1947 roku liczyło kilkadziesiąt tysięcy członków (*Rocznik Świadków Jehowy* 1994). Co ciekawe, liczba ta w latach 40. po wojnie utrzymywała się na mniej więcej stałym poziomie i według państwowych źródeł wynosiła około 60 tys.⁴, a według innych źródeł – około 100 tys. (Urban 1994). Jak podawał w swym raporcie z czerwca 1948 roku naczelnik V Wydziału Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Poznaniu kpt. Stanisław Jankowski, na kongresie w Poznaniu zgromadziło się około 3,5 tys. Świadków Jehowy. Tak żywiołowy rozwój zaczął budzić obawy Urzędu Bezpieczeństwa i wymusił na nim pewne działania operacyjne służące rozpracowaniu wyznania. W styczniu 1949 roku rozpoczęto „akcję profilaktyczną”, która miała polegać na wspólnych z milicją nękających rewizjach w domach niektórych działaczy, lecz brak jest bliższych szczegółów dotyczących tej działalności. Odnotowano natomiast na początku 1949 roku bardzo silną pozycję wyznania w Poznaniu i Wielkopolsce (Miłosz 2008).

Można przypuszczać, że na żywiołowy rozwój wyznania w tym okresie miał wpływ charakter pracy misyjnej i ekspansywność członków zborów już istniejących. Świadkowie Jehowy cechowali się znacznie większym poczuciem wspólnoty niż inne grupy wyznaniowe, co pozytywnie wpływało na integrację środowiska i ułatwiało realizację postawionych przez centralę celów.

Badacze Pisma Świętego na obszarze Polski tuż po II wojnie światowej rozdzielili się na cztery grupy: 1) Świecki Ruch Misyjny „Epifania”, którym kierował E. Stachowiak z ośrodkiem w Poznaniu, 2) Badacze Pisma Świętego kierowani przez C. Kasprzykowskiego z ośrodkiem w Warszawie, 3) Wolni Badacze Pisma Świętego z ośrodkiem w Krakowie, kierowani przez Dragułę, 4) Świadkowie Jehowy z ośrodkiem w Łodzi kierowani przez Linczerskiego. Przypuszcza się, że rozbięcie ruchu mogło nastąpić jeszcze przed wojną. Świadkowie Jehowy byli naj-

⁴ AAN Urząd do Spraw Wyznań (dalej UdSW), sygn. 127/203, *Wyznania religijne w Polsce*, k. 19–20.

liczniejszym odłamek i byli oceniani przez władze państwowe jako najbardziej szkodliwi i agresywni w swej propagandzie⁵. Jedynie Ruch Misyjny „Epifania” powstał najprawdopodobniej w 1949 roku w wyniku rozłamu w gnieźnieńskiej społeczności Świadków Jehowy. Wówczas grupa dwunastu wyznawców wystąpiła ze zboru i utworzyła własne stowarzyszenie, które w odróżnieniu od macierzystego, nie prowadziło nauczania w domach potencjalnych wiernych, lecz na zebraniach (Miłosz 2008).

Powojenna struktura rozmieszczenia przestrzennego Świadków Jehowy pozwala wyróżnić obszary o szczególnie dużej liczbie zborów: Wielkopolskę, Śląsk i południową część województwa lubelskiego. Na pozostałym obszarze liczba zborów była zdecydowanie niższa. Szczególnie interesujący jest przypadek Lubelszczyzny. O ile na tzw. Ziemiach Odzyskanych po wojnie mieliśmy do czynienia niemal z całkowitą likwidacją konfesji protestanckich i kształtowaniem się w ich miejscu głównie struktur Kościoła łacińskiego, to takiej sytuacji nie było na Lubelszczyźnie, gdzie rzymski katolicyzm był silnie zakorzeniony. Nie można zatem tłumaczyć dużej liczby zborów na Śląsku niemożnością zaspokajania potrzeb duchowych przez miejscową ludność, tym bardziej, że tzw. Ziemie Odzyskane miały znikomą liczbę zborów przy dość sporej liczbie wiernych, wynoszącej od 100 do 300 osób. Być może sytuacja taka wynikała z polityki poszczególnych władz wojewódzkich lub prężności organizacyjnej członków na danym terenie (ryc. 1).

Pojęcie osoby duchowej w strukturze Świadków Jehowy ewoluowało na przestrzeni lat. Statuty związku, zarówno z okresu nielegalnego działania, jak i po zalegalizowaniu nie zawierały pojęcia „stanu duchownego”, jednak określały czynności i urzędy, które mogły być piastowane przez określone osoby. Statut z 1949 roku mówił, że każdy ochrzczony w obrządku Świadków Jehowy współwyznawca może być głosicielem Ewangelii. Funkcje w zborach mogli sprawować kaznodzieje, którzy przeszli odpowiednie kursy. Ich głównym zadaniem było głoszenie Ewangelii i jeżeli poświęcali temu zajęciu cały swój czas, to byli utrzymywani przez współwyznawców (kaznodzieje stali). Pozostali kaznodzieje mogli podejmować inne zajęcia zarobkowe. Najmniejszą jednostką organizacyjną był zbor. Około 20 zborów tworzyło obwód, a około 20 obwodów okręg, któremu przewodził sługa okręgu (Bielecki 2018).

Na przełomie lat 50. i 60. organizacja Świadków Jehowy liczyła około 50 tys. rzeczywistych członków. W kraju funkcjonowało wówczas 12 okręgów. Większe okręgi dzieliły się na tzw. Skrzydła, czyli dzielnice okręgów. W każdym okręgu było od 10 do 20 obwodów. Zbory niekiedy dzieliły się na dzielnice zborowe. Podrzedną (pomocniczą) jednostką dla zboru były tzw. Ośrodki Służby.

W latach 1945–1949 ukształtowała się spójna polityka wyznaniowa władz centralnych i terenowych wobec związku. W 1947 roku ocena działalności Świadków Jehowy przez Departament Wyznaniowy MAP była negatywna. Mimo to, nie

⁵ AAN UdSW, sygn. 127/203, *Wyznania religijne w Polsce*, k. 19.

Ryc. 1. Zbory (placówki) Świadków Jehowy w Polsce w 1950 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie: Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU, 0259/557/28⁶

dążono do likwidacji Stowarzyszenia, lecz do ujęcia jego istnienia w ramy prawne i legalizacji w oparciu o prawo o stowarzyszeniach. Komuniści uważali, że jawna działalność pozwoli na skuteczną kontrolę nad organizacją (Chabasińska 2012).

Świadkowie Jehowy, nazywani wówczas także niezbyt precyzyjnie Badaczami Pisma Świętego, nie byli prawnie uznani przez państwo i nie korzystali z uprawnień przysługujących związkom religijnym o charakterze publiczno-prawnym. Główną przyczyną, która decydowała o odmowie rejestracji MAP upatrywało w zasadach ich wiary i wynikającego z niej stosunku do służby wojskowej, instytucji państwa, narodu, antyspołecznej doktryny itd.⁷ 1 lipca 1949 roku MAP wydało „zakaz działalności zrzeszenia religijnego Wyznanie Świadków Jehowy”.

⁶ Instytut Pamięci narodowej (dalej IPN) BU, sygn. 0259/557/28, *Pismo Krajowej Centrali Wyznania Świadków Jehowy do Departamentu Wyznaniowego MAP z dnia 21 stycznia 1948 roku*, k. 16–19.

⁷ AAN Ministerstwo Administracji Publicznej (dalej MAP), sygn. 1086, *Notatka służbowa w sprawie wyznania Świadków Jehowy, czerwiec 1948* (MAP Departament Wyznaniowy), k. 138.

Wiosną 1950 roku rozpoczęły się aresztowania, zlikwidowano siedzibę w Łodzi, ruszyło wiele procesów sądowych, w których wielu członków organizacji skazano na wieloletnie kary więzienia (*Rocznik Świadków Jehowy* 1994).

Rok 1950 otwiera kolejny okres działalności Świadków Jehowy w Polsce. Z jego początkiem Urząd Bezpieczeństwa uderzył w Zrzeszenie, aresztując grupę kierowniczą i realizując w ten sposób plan jego likwidacji. Świadkowie Jehowy po pierwszej fali aresztowań, już na początku 1951 roku rozpoczęli odbudowę struktur i wznowili działalność duszpasterską. Lata 1952–1953 to czas, w którym znacząco wzrosła liczba spraw operacyjnych prowadzonych przeciwko Świadkom Jehowy. W 1956 roku odnotowano wysyłanie materiałów misyjnych, głównie do studentów. Przejście całej struktury do konspiracji nie zahamowało wzrostu liczby wyznawców. W latach 1950–1953 wynosił on 50%, co było ewenementem w skali światowej.

Od lat 50. Świadkowie Jehowy organizują nieformalne kanały wymiany korespondencji i materiałów z zagranicą. Polska staje się łącznikiem między organizacją Świadków Jehowy na terenie ZSRR i Europy Zachodniej⁸.

Złagodzenie postawy władz państwowych nastąpiło w 1956 roku. Część aresztowanych zwolniono. Władze same zaczęły dążyć do oficjalnego zalegalizowania Świadków, którzy oprócz legalizacji domagali się zwolnienia z obowiązku służby wojskowej. Władze PRL nie przystały na ten warunek, co skutkowało kolejną falą represji od 1958 roku.

Na przełomie lat 1957 i 1958 Świadkowie Jehowy starali się wzmocnić swą strukturę. W kwietniu 1957 roku komitet krajowy Świadków Jehowy złożył do Urzędu do Spraw Wyznań projekt statutu Stowarzyszenia Strażnica. Po rocznym okresie rozpatrywania władze komunistyczne odrzuciły projekt statutu, który określały jako niezgodny z prawem o stowarzyszeniach (oficjalna decyzja została wydana 30 sierpnia 1958 roku). 26 października 1958 roku Świadkowie złożyli zażalenie na tą decyzję. W czerwcu 1961 roku część działaczy (m.in. Wiesław Rejdych i Czesław Stojak) złożyła w Urzędzie do Spraw Wyznań statut wyznania Świadków Jehowy w Polsce, który zyskał aprobatę Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Mimo to władze partyjne i Urząd do Spraw Wyznań 14 czerwca 1961 roku odmówiły legalizacji części Stowarzyszenia, nazywanej też „Grupą 12”, licząc że dalsze represje skłonią pozostałych działaczy do przyłączenia się do rozłamowców. W połowie 1963 roku Sąd Najwyższy wydał orzeczenia zatwierdzające interpretację przepisów prawnych w sprawach Świadków Jehowy, które odnosiły się do nielegalnych zgromadzeń, nielegalnych wydawnictw, zbiórek środków finansowych oraz głoszenia antypaństwowych haseł (Miłosz 2008a). Działania władz spowodowały, mimo początkowego rozłamu, skonsolidowanie się ruchu.

⁸ IPN BU 01283/1465, Departament IV, *Świadkowie Jehowy, Pismo wiceministra Spraw Wewnętrznych do Przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRR tow. Sierowa z 31 stycznia 1958 roku*, k. 387.

Rok 1963 był pewnym przełomem dla organizacji Świadków Jehowy, którzy korzystne orzeczenie Sądu Najwyższego⁹ w ich sprawie potraktowali jako argument do bardziej otwartego działania. Lata 60. cechował wzrost aktywności misyjnej wyznania, która szczególnie wzmagała się w okresach letnich. Jego członkowie działali w grupach kilkusobowych. Zazwyczaj rozbijali namioty w ustalonych wcześniej miejscowościach, w których przebywali po kilka dni, chodząc od domu do domu (Miłosz 2004). Lata 70. i 80 to okres umacniania się struktur, któremu sprzyjała niewątpliwie łagodniejsza polityka władz państwowych. W 1985 roku zarejestrowano spółkę Strażnica – Wydawnictwo Wyznania Świadków Jehowy w Polsce, która oficjalnie miała zajmować się importem i kolportażem literatury z zagranicy (*Rocznik Świadków Jehowy* 1994). Uznanie prawne Świadków Jehowy nastąpiło dopiero 12 maja 1989 roku. Urząd do Spraw Wyznań zatwierdził statut Związku i wpisał go do rejestru stowarzyszeń¹⁰.

Sytuacja w województwie lubelskim

13 maja 1947 roku ukazał się okólnik Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej, skierowany do wojewodów w sprawie stowarzyszenia religijnego Świadkowie Jehowy. Podkreślono w nim znaczny rozwój liczebny i wzrost aktywności stowarzyszenia i zobowiązano wojewodów do sporządzania miesięcznych sprawozdań, dotyczących jego działalności na terenie poszczególnych województw, tj. podania:

- liczby członków oraz składu personalnego władz wojewódzkich,
- zasad doktrynalnych, metod działania i stosunku do państwa,
- źródeł finansowania działalności,
- wniosków dotyczących metod postępowania władz wobec stowarzyszenia¹¹.

Na terenie województwa lubelskiego w połowie 1947 roku Stowarzyszenie Świadków Jehowy liczyło około 3 000 członków. Fundusze na działalność czerpało z USA, Anglii i Szwecji oraz w minimalnym procencie ze składek członkowskich. Doktryna Świadków Jehowy opiera się na piątym przykazaniu – nie zabijaj i zabrania odbywania służby w wojsku, a także w formacjach pomocniczych bez broni. Według władz państwowych głoszenie tych zasad, szczególnie wśród młodzieży, godziło w interesy obronne państwa, co było głównym powodem, dla którego wojewoda lubelski postulował rozwiązanie Stowarzyszenia, ewentualnie wezwanie do zaniechania propagandy i objęcie cenzurą jego

⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 31 maja 1963 roku, VI KO 48/60.

¹⁰ IPN BU sygn. 01331/49/D, *Analiza sytuacji operacyjno-politycznej do sprawy obiektowej krypt. „Adwent”...*, k. 130.

¹¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej UWL), Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 48, *Wyznania różne. Świadkowie Jehowy, 1947–1948*.

wydawnictw. W przeważającej części członkowie organizacji w województwie lubelskim rekrutowali się z chłopów mało- i średniorolnych oraz robotników. Około 60–70% z nich stanowiły kobiety, a pozostałą część mężczyźni i dzieci. Przyczyn znacznego przyrostu zwolenników organizacji władze upatrywały nie tylko w intensywnej akcji agitacyjnej, ale też w sposobie działania. Podczas spotkań głosiciele omawiali nie tylko literaturę religijną, lecz w pozyskiwaniu nowych zwolenników oferowano także pomoc w gospodarstwie, w chorobie czy w zdobyciu lekarstw itd.¹² Wskazywano nawet na celowe wyszukiwanie chorych, by objąć ich swoją opieką. Świadkowie organizowali się w grupy, by świadczyć pomoc w gospodarstwie, jak miało to miejsce w powiecie chełmskim¹³. W ocenie władz państwowych lojalność członków organizacji Świadków Jehowy była więc uzależniona od korzyści osobistych. Nastawienie ludności w stosunku do głosicieli Świadków Jehowy nie było pozytywne, dlatego podczas akcji werbunkowych wspomagano się darami w postaci paczek przysyłanych z centrali w USA oraz wypłacaniem jednorazowych zapomóg pieniężnych. W latach 40. w powiecie łukowskim taką akcję prowadzono na terenie 35 wsi¹⁴.

Ustalenie faktycznej liczby członków stowarzyszenia Świadków Jehowy w latach powojennych jest bardzo trudne z uwagi na ich duże rozproszenie, dużą mobilność oraz częste powroty na łono macierzystego kościoła rzymskokatolickiego. Przykładowo, w 1955 roku Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Radzynie nie wykazywało na swoim terenie ani jednego Świadka Jehowy, a w 1956 roku już około 50–70. Podobnie nieliczni wyznawcy w powiecie łukowskim skupieni byli głównie w Łukowie i Łapiguzie. Pojedyncze osoby odnotowano też w Niedźwiadce, Jedlance, Domaszewnicach, Dąbiu, Wilczyskach i Łazach. Podobna sytuacja miała miejsce w powiecie opolskim, w którym było około 50 Świadków Jehowy, ale wskazywano, że liczba ta może być zaniżona. Nieliczna społeczność Świadków Jehowy w powiecie puławskim wykazywała znaczną aktywność, zwłaszcza wśród członków partii w miejscowościach Nałęczęw, Strzelce, Wola Przybysławska, Bochoćnica, Borysów, Bałtów, Żerdź i Osiny. Wzmoczona aktywność zazwyczaj wynikała z osobistego zaangażowania głosicieli oraz korzyści jakie społeczność Świadków Jehowy oferowała potencjalnym członkom: pomoc w pracach rolnych czy różnego rodzaju zapomogi. Często bywało tak, że aktywność na danym terenie wzmagala się, po czym po jakimś czasie ustawała.

¹² Archiwum Państwowe w Lublinie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej APL PWRN) w Lublinie, WdSW, sygn. 102, *Informacja z działalności świadków Jehowy na terenie województwa lubelskiego, 6 czerwca 1955 roku*, k. 19.

¹³ APL PWRN w Lublinie, WdSW, sygn. 102, *Informacja z działalności świadków Jehowy na terenie powiatu chełmskiego, 27 maja 1955 roku*, k. 29.

¹⁴ APL PWRN w Lublinie, WdSW, sygn. 102, *Informacja dotycząca działalności sekty Świadków Jehowy na terenie powiatu łukowskiego, 26 maja 1955 roku*, k. 27.

W połowie lat 50. XX wieku odnotowano wzrost aktywności Świadków Jehowy w województwie lubelskim¹⁵. W połowie 1955 roku liczba Świadków Jehowy wynosiła około 6 500. Największe liczebnie skupiska występowały w powiatach krasnostawskim, hrubieszowskim i w Lublinie. W ocenie władz wojewódzkich liczby te wynikały bezpośrednio z nasilonej od lat działalności członków organizacji w tych powiatach. Wyjątek stanowił powiat kraśnicki, w którym notowano wzmoczoną aktywność, jednak liczba Świadków Jehowy była stosunkowo niewielka i wynosiła około 130¹⁶. Na terenie powiatu hrubieszowskiego w 1955 roku było około 200 Świadków Jehowy i byli oni rozproszeni na całym jego obszarze. Działający tam głosiciele wysyłani byli głównie z Chełma i pochodzili z tamtejszej Spółdzielni Kominiarskiej, a swoją działalność prowadzili przy okazji wykonywania obowiązków zawodowych. W powiecie hrubieszowskim zaobserwowano również próby pozyskania przez specjalnych wysłanników nowych członków wśród ludzi wykształconych, takich jak nauczyciele¹⁷.

Na terenie powiatu chełmskiego istniała najliczniejsza w połowie lat 50. grupa Świadków Jehowy, licząca około 1300 osób, która wciąż się rozwijała. Notowano stały wzrost liczebny wyznawców we wsiach Zagroda, Deputycze, Świn, Bukowa Kolonia, Bukowa Mała, Bukowa Duża, Wierzbica. Jak wskazywał kierownik Referatu do Spraw Wyznań PRN w Chełmie, być może przyczyną tak dużej liczebności był brak aktywnego rozpracowania kierownictwa organizacji ze strony Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej. Na bierność Milicji, jako przyczynę dużej aktywności Świadków Jehowy, wskazywały również władze powiatowe włodawskie. Licząca tam 121 osób społeczność Świadków Jehowy była rozmieszczona w 15 wsiach. W powiecie kraśnickim zamieszkiwała wieś Księżomierz, Rachów, Annopol, Kolonia Trzydnik, Trzydnik, Suchodoły, Liśnik, Wólka Batorska i Olbięcín. We wsiach Księżomierz, Suchodoły, Olbięcín i Wólka Batorska odbywały się uroczystości, na które przybywali wyznawcy z innych wsi. Podobnie przedstawiała się sytuacja w liczącym mniej wyznawców powiecie krasnostawskim, w którym prowadzono intensywne akcje mające na celu pozyskanie nowych członków.

W 1955 roku Świadkowie Jehowy dokonali w Lublinie spisu dzieci wyznawców Jehowy w wieku powyżej 7 lat, które miały być włączone do studiowania biblii i innej literatury w specjalnie w tym celu zorganizowanych szkołkach

¹⁵ APL Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie (dalej PWRN), Wydział ds. Wyznań (dalej WdSW), sygn. 102, *Okólnik Prezydium WRN w Lublinie Wydział do Spraw Wyznań do Prezydów Powiatowych Rad Narodowych*, k. 12.

¹⁶ APL PWRN w Lublinie, WdSW, sygn. 102, *Informacja z działalności świadków Jehowy na terenie województwa lubelskiego, 6 czerwca 1955 roku*, k. 19.

¹⁷ APL PWRN w Lublinie, WdSW, sygn. 102, *Informacja z działalności świadków Jehowy na terenie powiatu Hrubieszów, 27 maja 1955 roku*, k. 31–32.

prywatnych¹⁸. Był to wynik ponownej, wzmożonej działalności po regresie, jaki miał miejsce po delegalizacji. Już około 1953 roku w działalności głosicieli położono większy nacisk na werbowanie członków Związku Młodzieży Polskiej i PZPR¹⁹. W Lublinie członkowie organizacji rekrutowali się głównie spośród rzemieślników. W Zamościu nowych członków rekrutowano spośród robotników i chłopów. W Lublinie wskazywano na trudności w pozyskiwaniu nowych zwolenników, o czym świadczy utrzymująca się stale liczba około 250 członków, skupionych w 7 kółkach dzielnicowych. Inaczej sytuacja przedstawiała się na terenie powiatu, gdzie liczbę Świadków Jehowy szacowano na 500–1 200 osób. Aktywność w mieście w następnych latach wzmożła się w dzielnicy Dziesiąta, a w szczególności w rejonach ulic Kochanowskiego, Nadrzeczej i Kunickiego²⁰. Z kolei w 1960 roku stwierdzono, iż na terenie Świdnika działa około 200 wyznawców Jehowy²¹. Na terenie powiatu lubelskiego Świadkowie Jehowy w 1960 roku zorganizowani byli w 7 zborach. W powiecie tomaszowskim władze powiatowe stwierdzały znikomą liczbę członków organizacji, co wynikało z pozyskania niemal wszystkich przez Świecki Ruch Misyjny „Epifania”. Również nielicznie występowali Świadkowie Jehowy w powiecie lubartowskim. Nie stwierdzano tam też wzrostu liczebności członków.

Bardzo aktywnie głosiciele działali w takich miejscach, jak stacje i węzły kolejowe czy inne instytucje zatrudniające większą liczbę pracowników w Kraśniku, Świdniku, Poniatowej, Puławach. W Gołębiu, celem szczególnej aktywności było budujące się lotnisko, z uwagi na fakt, iż była tam zatrudniona duża liczba mieszkańców okolicznych wsi. Wzmożoną aktywność odnotowywano w strefie nadgranicznej.

W latach 50. pojawiały się głosy ze strony lubelskich władz lokalnych dotyczące rozważenia legalizacji organizacji Świadków Jehowy. Jednak największą przeszkodę do legalizacji stanowiła wroga działalność wobec państwa, przejawiająca się w uchylaniu się od służby wojskowej czy negatywny stosunek do wyborów do Rad Narodowych. W 1954 roku na terenie województwa lubelskiego odnotowano 40 przypadków odmowy służby wojskowej i 17 przypadków ukrywania się, z czego ukarano 20 osób²². Natomiast żadnego przypadku uchylania się od służby wojskowej nie odnotowano w powiecie biłgorajskim.

W 1956 roku obserwowano wzmożoną działalność Świadków Jehowy, którzy nadal odbywali potajemne spotkania, kolportowali prasę („Prawda was wy-

¹⁸ APL PWRN w Lublinie, WdSW, sygn. 102, *Informacja z działalności świadków Jehowy na terenie województwa lubelskiego, 6 czerwca 1955 roku*, k. 19.

¹⁹ IPN BU, sygn. 01283/1443, *Świadkowie Jehowy: Materiały ogólne..., Informacja dot. przejawów wrogiej działalności Św. Jehowy, 12 II 1953 r.*, k. 223.

²⁰ APL PWRN w Lublinie, Wydział do Spraw Wyznań, sygn. 170, *Korespondencja z radiem i redakcjami oraz skargi. Rok 1959*.

²¹ APL PWRN w Lublinie WdSW, *Skargi i zażalenia. Rok 1960*, k. 132.

²² APL PWRN w Lublinie WdSW, sygn. 102, *Informacja z działalności świadków Jehowy na terenie województwa lubelskiego, 6 czerwca 1955 roku*, k. 18–19.

swobodzi” i „Strażnica”) i pozyskiwali nowych członków. W Wólce Batorskiej w powiecie kraśnickim, gdzie Świadkowie wykazywali wcześniej ożywioną aktywność, ich grupa rozpadła się i część jej członków wróciła do Kościoła rzymskokatolickiego²³. Intensywną działalność prowadzili Świadkowie Jehowy na terenie powiatu biłgorajskiego i hrubieszowskiego oraz w większych ośrodkach, takich jak Horodło, Dubienka, Białopole i Charz w pow. puławskim, gdzie zorganizowano chór kościelny złożony z 60 osób²⁴. W lipcu stwierdzono wzmoczoną działalność agitacyjną na terenach powiatów chełmskiego i opolskiego. W powiecie krasnostawskim w miejscowościach Bończa i Żdzanne agitację prowadziły osoby oddelegowane z centrali w Łodzi oraz z innych miejscowości. Pod koniec roku zaobserwowano wzmoczoną działalność agitacyjną w Lublinie (dzielnica Wiktoryn, ul. Lubartowska i Skłodowskiej) oraz powiatach hrubieszowskim, puławskim, opolskim, łukowskim i chełmskim²⁵.

W latach 60. obserwowano wzmoczoną działalność agitacyjną związku, dlatego Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie skierował do Prezydium Powiatowych Rad Narodowych okólnik, w którym zobowiązywano władze powiatów do podania liczby Świadków Jehowy w powiatach i miejscowościach, w których działają intensywnie²⁶. Nie we wszystkich powiatach udało się precyzyjnie określić liczbę członków oraz miejscowości, w których działali Świadkowie Jehowy. Przykładowo w roku 1960 liczba Świadków Jehowy w powiecie hrubieszowskim wynosiła 100, a głównymi ośrodkami ich aktywności były wsie Ślipcze i Kolonia Ornatowice. Podobnie sytuacja przedstawiała się w innych powiatach, np. w powiecie bełżyckim, w którym 30 Świadków działało głównie we wsiach Palikije, Skrzyniec, Krężnica Okrągła, Wierchowiska Dolne, Jeżów i Adelin. W powiecie białkopodlaskim 53 Świadków zamieszkiwało w miejscowościach: Kodeń, Zabłocie, Krzywowlki, Dąbrowica Duża, Bokinka Królewska, Międzyzyleś, Nowosiółki, Jabłeczna, Dobratycze, Błotkowo Duże, Sajawki, Terespol i Jakówek. W powiecie janowskim liczbę członków związku określono na około 20 rodzin (wsie Momoty, Godziszów, Otrocz).

²³ APL Komitet Wojewódzki PZPR (dalej KW PZPR) w Lublinie, Kancelaria I Sekretarza, Referat Organizacji masowych wydzielonych, sygn. 1224, *Sprawozdanie sytuacyjne z terenu województwa lubelskiego za miesiąc styczeń 1956 roku*, k. 10.

²⁴ APL KW PZPR w Lublinie, sygn. 1224, *Sprawozdanie sytuacyjne z terenu województwa lubelskiego za miesiąc kwiecień 1956 r.*, k. 50–51; APL Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie, sygn. 1224, *Sprawozdanie sytuacyjne z terenu województwa lubelskiego za miesiąc czerwiec 1956 roku*, k. 128.

²⁵ APL KW PZPR w Lublinie, sygn. 1224, *Sprawozdanie sytuacyjne z terenu województwa lubelskiego za miesiąc kwiecień 1956 roku*, k. 50–51; APL Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie, sygn. 1224, *Sprawozdanie sytuacyjne z terenu województwa lubelskiego za miesiąc październik 1956 roku*, k. 191, 196.

²⁶ APL UWL WdSW, sygn. 339, *Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej do Prezydium Powiatowych Rad Narodowych z dnia 3 maja 1960 roku*, k. 1.

W powiecie zamojskim 80 członków mieszkało we wsiach Bodaczów, Sitno, Kalinówka i Trzepieciny. W powiecie chełmskim, w którym było największe skupisko Świadków Jehowy w województwie lubelskim, zamieszkiwali oni głównie w jego południowo-wschodniej części we wsiach Teresin, Alojzów, Kukawka, Koczów, Pobołowice oraz północnej we wsiach Chojno Stare, Chojno Nowe, Lipówki i Siedliszcze. W powiecie włodawskim władze nie były w stanie w ogóle określić liczby członków związku. Podały jedynie miejscowości, w których oni zamieszkują, tj. Wola Uhruska, Macoszyn, Włodawa, Bruss, Wołoskowola, Wytuczno, Urszulin i Wyrki. Podobna sytuacja miała miejsce w powiecie bychawskim, w którym jedynie podano miejscowości, w których zamieszkują: Kosarzew, Chmiel, Bychawka²⁷. Władze powiatowe w Łukowie nie stwierdzały na swym terenie Świadków Jehowy, a jedynie sympatyków.

W rozmieszczeniu i liczebności członków związku Świadków Jehowy w województwie lubelskim występowały duże dysproporcje (tab. 1, tab. 2). Według informacji Służby Bezpieczeństwa, na terenie województwa lubelskiego w 1951 roku znajdowała się centralna drukarnia nielegalnej literatury i siedziba centralnego aktywu. Województwo lubelskie było też bazą przerzutową literatury do ZSRR²⁸. Województwo lubelskie w latach 1945–1963 było obszarem, gdzie liczba członków związku wzrastała bardzo szybko, co pociągało za sobą rozwój sieci placówek. Ustalenie dokładnej ich listy jest bardzo trudne, gdyż Świadkowie Jehowy oprócz tego, że byli grupą zamkniętą, to działali nielegalnie, w ukryciu. Konspiracyjne realia wymuszały częste zmiany siedzib zborów. Ponadto różny był stopień penetracji i opracowania ich środowiska w powiatach.

Tabela 1. Liczba Świadków Jehowy w województwie lubelskim w latach 1947–1964 według powiatów

Powiat	Liczba członków						Uwagi
	1947	1950 (przed delegalizacją)	XII 1950 (po delegalizacji)	1955/56	1960	31 XII 1964	
1	2	3	4	5	6	7	8
bełżycki ^a	–	–	–	–	30	40	–
bialsko-podlaski	50	170	28	40	–	60	–

²⁷ APL UWL WdSW, *Świadkowie Jehowy, 1960–1964*, sygn. 339.

²⁸ IPN BU, sygn. 01283/1443, *Świadkowie Jehowy: Materiały ogólne...*, *Analiza pracy terenu po linii obiektu „świadkowie jehowy” na okres III-go kwartału 1951 roku*, k. 61.

1	2	3	4	5	6	7	8
biłgorajski	300	180	–	150–250 ²	300	200	–
bychawski ^b	–	–	–	–	b.d.	100	–
hrubieszowski	96	130	180	200	100	150	–
m. Chełm	–	–	–	–	900	500	–
chełmski	1000	1800	1118	1300	2500	2500	–
janowski ^b	–	–	–	–	ok. 20 rodzin	50	–
krasnostawski	820	1000	–	3000	7000	4000	–
kraśnicki	0	140	75	130	210	200	–
lubartowski	0	10	19	25–40	12	30	–
m. Lublin	200	600	479	250	400	500	–
lubelski ^b	nie można ustalić liczby z uwagi na duże rozproszenie	400	–	550–1200	1500	1500	członkowie rozproszeni
łukowski	24	80	117	35	b.d.	30	–
opolski ^b	b.d.	–	–	50	20	40	–
parczewski ^b	b.d.	–	–	20	19	30	–
puławski	70	150	45	45–50	60	100	–
radzyński	7	b.d.	–	50–70	–	50	wszyscy członkowie w Międzyrzeczu Podl.
siedlecki ^c	b.d.	120	–	–	–	–	–
tomaszowski	b.d.	100	24	50–70	b.d.	50	Stowarzyszenie słabo rozwinięte

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
włodawski	0	150	84	120	b.d.	150	–
m. Zamość	b.d.	b.d.	–	b.d.	31	40	–
zamojski	80	250	133	150	80	80	–
Razem	–	5280	2302	ok. 6500	–	10400	–

Objaśnienia: a) w 1947 r. nie istniał; b) nie ustalono liczby członków w 1947 r. z uwagi na ich znaczne rozproszenie; c) od 1949 r. do 1975 r. w woj. warszawskim.

Źródło: oprac. własne na podstawie materiałów archiwalnych: APL Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie, sygn. 1224, *Sprawozdanie sytuacyjne z terenu województwa lubelskiego za miesiąc kwiecień 1956 r.*, k. 50; APL UWL WdSW, sygn. 309, *Skorowidz kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w woj. lubelskim 1964, Orientacyjne dane dotyczące Świadków Jehowy z terenu woj. lubelskiego – stan na 31XII1964 r.*, k. 9; IPN BU, sygn. 01283/1443, *Świadkowie Jehowy: Materiały ogólne...*, *Woj. Lublin. Schemat rozmieszczenia Św. Jehowy wg powiatów*, k. 11; IPN BU, sygn. 01283/1443, *Świadkowie Jehowy: Materiały ogólne...*, *Wykaz Św. Jehowy z rozmieszczeniem w poszczególnych powiatach po delegacji i przed*, k. 241.

Tabela 2. Liczba Świadków Jehowy w wybranych powiatach według miejscowości w 1955 r.

Powiat	Miejscowość	Liczba osób	Liczba rodzin
1	2	3	4
chełmski	Alojzów	92	–
	Majdan Leśniowski	19	–
	Politówka	9	–
	Plisków Kolonia	9	–
	Leśniowice Kolonia	14	–
	Wierzbica	40	–
	Janówka	6	–
	Zagroda	35	–
	Wólka Tarnowska	6	–
	Roztoka	2	–
	Sielec	1	–
Kumów	9	–	

1	2	3	4
	Ochoża	5	–
	Ochoża	9	–
	Chojno Nowe	38	–
	Ludwinów	7	–
	Sawin	12	–
	Siedliszcze	50	–
	Majdan Stary	17	–
	Pobołowice	18	–
	Kukawka	28	–
	Kobyle	3	–
	Wólka Rejowiecka	10	–
	Zawadówka (Tartak)	5	–
	Horodyszcze	27	–
	Anusin	4	–
	Wojślawice	19	–
chełmski	Sarniak	28	–
	Leszczany	9	–
	Pobołowice	9	–
	Żmudź	23	–
	Wólka Leszczańska	5	–
	Rudno	9	–
	Syczów	6	–
	Dryszczów	9	–
	Wołkowiany	8	–
	Maziarnia	9	–
	Putnowice	13	–
	Putnowice Kolonia	12	–
	Rakołupy	16	–
	Majdan Ostrowski	31	–
	Bezek Kolonia	3	–
	Mszanna	20	–

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4
	Ostrów	30	–
	Małków	4	–
	Dorohucza	70	–
	Józefin	2	–
	Nowosiółki	5	–
	Janów	6	–
	Teresin	136	–
	Wygnańce	29	–
	Poniatówka	39	–
	Bachus	12	–
	Bukowski Las	5	–
	Łowcza	7	–
	Łowcza Kolonia	2	–
	Podpakule	2	–
chełmski	Łukówek	21	–
	Majdan Skordiowski	17	–
	Aleksandria Niedziałowska	8	–
	Wola Rejowiecka	9	–
	Majdan Stajne	12	–
	Julianów	4	–
	Podgórze	8	–
	Czułczyce Małe	6	–
	Sajczyce	4	–
	Puszcza	6	–
	Mołodutyn	1	–
	Gałęzów	2	–
	Haliczany	2	–
	Annopol	1	–
	Koczów	5	–

1	2	3	4
chełmski	Ksawerów	7	–
	Kasiłan	6	–
	Majdan Nowy	19	–
	Stadarnia	9	–
	Krasne	6	–
	Turowiec	5	–
	Putnowice Wielkie	7	–
	Dobryłów	3	–
	Rudka Wieś	3	–
	Zarudnie	2	–
	Michałówka	5	–
kraśnicki	Rachów Stary	8	–
	Grabówka Ukazowa	3	–
	Księżomierz	30	–
	Wólka Batorska	33	–
	Marne Doły	5	–
	Struże	7	–
	Ludmiłówka	10	–
	Zaklików	2	–
puławski	Suchodoły	20	–
	Olbięcín	10	–
	Wola Przybysławska	14	–
	Piotrowice	11	–
włodawski	Przybysławice	2	–
	Bochotnica	16	–
	Żdzarka	28	–
	Wola Uhruska	26	–
	Hańsk	10	–
	Bruss	12	–
	Macoszyn	10	–
	Przechód	9	–

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4
włodawski	Nack	5	–
	Sosnówka	4	–
	Wereszczyn	4	–
	Stulno	5	–
	Wytyczno	3	–
	Hola	3	–
	Włosowa	2	–
	Suszno	1	–
	Kulczyn	1	–
bialkopodlaski	Kościeniewicze	–	3
	Dąbrowica Duża	–	4
	Zabłocie	–	2
	Zalesie	–	2
	Kopytów	–	1
	Błotków Duży	–	2
hrubieszowski	Białopole	–	7
	Hrubieszów	20	–
	Buśno	–	2
	Białopole Kolonia	–	4
	Teresin	–	7
	Horyszkowice	–	4
	Kolonia Strzelecka	–	3
	Teremiec	–	2
	Strzelce	–	1
	Siedliszcze	–	2
	Kajetanówka	–	2
	Żuków	12	–
	Kolonia Hołużne	–	2
	Kolonia Ornatowice	–	3
	Wolica	–	1

1	2	3	4
	Rogów	–	1
	Bereś	1	–
	Wólka Tuczępska	6	–
	Strzyżów	4	–
	Husynne	1	–
	Majdan	–	1
	Mircze	4	–
hrubieszowski	Sahryń	6	–
	Horodło	16	–
	Podhorce	–	2
	Trzeszczany	–	4
	Honiatyn	–	2
	Miętkie	–	6
	Stara Wieś	–	3
	Dutrów	–	3
	Czartoria	–	1
	Józefów	15	–
	Kowala	–	2
opolski	Splawy	–	3
	Wronów	6	–
	Książ	–	1
	Kamionka	13	–
lubartowski	Nowodwór	2	–
	Spiczyn	2	–
	Rudno	3	–
	Ciechanki	1	–
	Krzczonów	41	–
lubelski	Kosarzew	20	–
	Żuków	22	–
	Niedrzwica Duża	3	–
	Biskupice	85	–

Tabela 2 (cd.)

1	2	3	4
	Sobianowice	9	–
	Chodel	4	–
	Tomaszowice	2	–
	Krzesimów	2	–
	Chmielnik	6	–
	Mętów	3	–
	Palikije	3	–
	Mełgiew	21	–
lubelski	Krępiec	8	–
	Piotrków	4	–
	Jabłonna	1	–
	Strzyżewice	42	–
	Krężnica Okrągła	7	–
	Piaski	22	–
	Kozice Dolne	3	–
	Kawęczyn	2	–
	Olszowice	3	–

Źródło: oprac. własne na podstawie APL PZPR, Wydział Organizacji Masowych, sygn. 1227.

Literatura

- Bagiński E., 1997, *Świadkowie Jehowy. Pochodzenie, historia, wierzenia*, Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, Kraków.
- Bagiński E., 1998, *Siewcy kąkolu. Historia i wierzenia Świadków Jehowy*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków.
- Bielecki M., 2018, *Status osoby duchownej w związku wyznaniowym. „Świadkowie Jehowy w Polsce”*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 21, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin.
- Chabasińska A., 2012, *Lubuscy Świadkowie Jehowy wobec represji komunistycznego państwa w latach 1945–1956*, [w:] Wojcieszek E. (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, „Studia i Materiały Poznańskiego IPN”, 20, Poznań.

- Chrosnowski F., 1958, *Świadkowie Jehowy*, „Homo Dei”, 27/1 (85), Wydawnictwo Homo Dei, Warszawa.
- Cieciela P., 2016, *Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, GUS, Warszawa.
- Deriequebourg R., 1988, *Struktura i życie Świadków Jehowy*, „W drodze”, 9(181), Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, Poznań–Wrocław–Gdańsk.
- Fels G., 1995, *Świadkowie Jehowy bez retuszu*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów.
- Likwidacja badaczy pisma św.*, 1938, „Jutrzenka Białostocka”, 5.
- Marzec Z., 2008, *Metody działania i przyczyny sukcesów Świadków Jehowy*, Wydawnictwo Księży Sercanów, Kraków.
- Miłosz J., 2004, *Świadkowie Jehowy w Wielkopolsce*, „Biuletyn IPN”, 3(38), Warszawa.
- Miłosz J., 2008, *Prześladowania Świadków Jehowy na terenie województwa poznańskiego w okresie stalinowskim*, [w:] Białecki K. (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, Poznań.
- Miłosz J., 2008a, *Już nie szpieczy, jeszcze nielegalni – Świadkowie Jehowy w oczach wielkopolskiej SB w latach 1956–1970*, [w:] Białecki K. (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, Poznań.
- Osmańczyk E.J., 1974, *Encyklopedia spraw międzynarodowych i ONZ*, PWN, Warszawa.
- Radziłowicz M., 2011, *Świadkowie Jehowy – od początku funkcjonowania do roku 1914*, „Studia Ełckie”, 13.
- Rocznik Świadków Jehowy z lat 1994–2014*, 1994, Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. and International Bible Students Association, New York.
- Rzędowski J., 2004, *Najdłuższa konspiracja PRL?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 3(38), Warszawa.
- Szafrański A., 1973, *Badacze Pisma Świętego*, [w:] Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, kol. 1251–1253.
- Świadkowie Jehowy. Głosiciele Królestwa Bożego*, 1995, Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association, Brooklyn, New York.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 31 maja 1963 r., VI KO 48/60.
- Urban K., 1994, *Mniejszości religijne w Polsce 1945–1950*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 424, Kraków.
- Wydawcy na Polskę: Strażnica – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce.

Źródła

- Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 1086, 931, k. 70.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zespół: Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 1086, Wydział do Spraw Wyznań, sygn. 127/03, 127/203, 01283/1443.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie, Kancelaria I Sekretarza, Referat Organizacji Masowych Wydzielonych, sygn. 1224.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Zespół: Urząd Wojewódzki Lubelski, sygn. 48, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział do Spraw Wyznań, sygn. 102, 170.

Instytut Pamięci Narodowej, sygn. IPN BU 0259/557/28, IPN BU 01331/49/D.

Dr Sławomir Mielnik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Nauk Humanistycznych

Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce

e-mail: slawomir.mielnik@kul.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-4979-9779>